

# Middag- Humsterland een 'wereld'landschap

**In het voorjaar van 1995 heeft staatssecretaris Nuis de landstreken Middag en Humsterland genomineerd voor de UNESCO-wereldranglijst van cultuurerfgoederen. Hoewel het vooralsnog een Nederlandse nominatie betreft, is het een opwindend bericht. Als het een beetje meezit kan het hart van de provincie Groningen zich binnenkort meten met Egyptische piramiden en exotische tempels.**

Ben Westerink

Opmerkelijk aan deze nominatie was de lauwe reactie in de Groninger media. In het Nieuwsblad van het Noorden verscheen een kort bericht, en in de noordelijke dorpskranten die iedere wisselwase ruim baan in hun kolommen geven, bleef dit nieuwsfeit volledig onopgemerkt. Gelukkig was er in de landelijke pers daarentegen ruime aandacht voor de geschiedenis van Middag en Humsterland. Middag en Humsterland vormen de onmiddellijke omgeving van de dorpen Niehove, Oldehove, Saaksum, Franssum, Feerwerd en Ezinge. Deze streken maken deel uit van het oude wierdenlandschap; de geschiedenis van dit oude cultuurlandschap is hier al diverse keren verteld. Zo'n zes of zeven eeuwen voor het begin van de jaartelling werden de

gestaag aangroeiende kwelders voor het eerst geschikt voor bewoning en spoedig daarna ontstonden de eerste woonplaatsen. In de loop der eeuwen groeiden de kwelderdorpen uit tot de woonheuvels die we nu kennen als wierden of terpen (fig. 1 en 2). Ieder onderdeel van het noordelijk landschap kent uiteraard zijn eigen geschiedenis, maar de lotgevallen van Middag en Humsterland zijn opmerkelijk te noemen.

#### Vorming Lauwerszee

Sterk bepalend voor het huidige landschap van Middag en Humsterland is een reeks zee-inbraken die in de vroege Middeleeuwen - omstreeks de 8e en 9e eeuw - hebben plaatsvonden. De monding

van het veenriviertje de Lauwers groeide daarbij uit tot de binnensee die wij nu nog als Lauwersmeer kennen. De oorzaak van deze ramp is onbekend maar het zou wel eens kunnen samenhangen met menselijke activiteiten. Mogelijk heeft de winning van veen ten behoeve van de zoutproductie geleid tot een gevaarlijke bodemdaling van het nog onbedijkte land. We weten immers dat in prehistorische tijden ten westen van het huidige Lauwersmeer, in de omgeving van Anjum, op veel plaatsen grote hoeveelheden veen onder de klei is weggegraven. De gevolgen van de inbraken waren dramatisch. Humsterland, de Marne en Middag werden doorsneden door brede geulen en zee-armen. Bij iedere vloed veranderden deze gebieden in talloze eilanden (fig. 3). Voor de toenmalige bewoners moet het een barre tijd geweest zijn. Hoewel de kwelderboeren gewend waren aan het leven tussen eb en vloed, zal deze periode toch grote problemen hebben veroorzaakt. Diverse woonplaatsen verdwenen in zee of raakten zwaar beschadigd. De oppervlakte beschikbaar cultuurland nam bovendien sterk af, waardoor er veel minder voedsel kon worden geproduceerd. Een deel van de bevolking zal zijn weggetrokken naar de hogere Drentse gronden. Wellicht hangt de opkomst, in deze periode, van het dorpje Groningen hiermee samen. De inbraak had tot gevolg dat oude geulen en slenken in het landschap werden verbreed en verdiept.



Wierdedorp Niehove, foto  
Aerophoto Eelde

Daardoor zijn de gronden van Middag en Humsterland veel sterker 'gelittekend' dan de meeste andere oude kweldergronden in Groningen, Friesland en Ostfriesland.

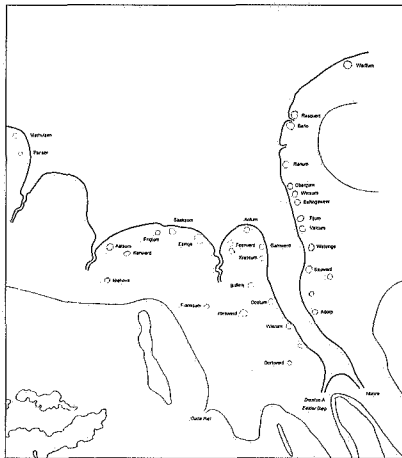
### Bedijking

Middag en Humsterland zijn niet lang eilanden gebleven. Het binnenstromende zeewater bevatte zoveel slib dat de brede geulen al snel begonnen te verlanden. De monniken van Gerkesklooster en Aduard zijn actief betrokken geweest bij de bedijking van het geulensysteem. Hier en daar is tussen de dijken zelfs sprake van opslibbing die hoger reikt dan het bedijkte land. Er is hier sprake van een inversierug, die ontstaan is door verschillen in inklinking. Vooral aan de zuidzijde van Humsterland is dit goed zichtbaar. Het restant van de slenk die Humsterland van Middag scheidde, werd in 1489 tussen Saaksum en Ezinge afgedamd. Vanaf dat moment zat Humsterland weer stevig vast aan het Groninger kleiland.

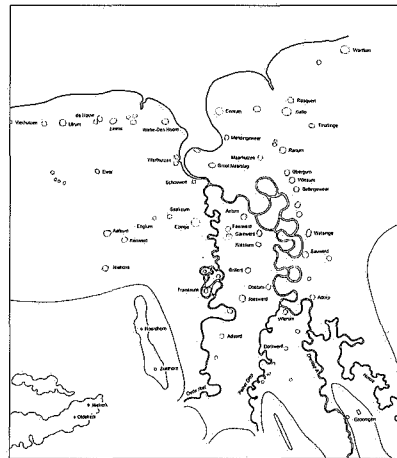
De Lauwerszee was aan de zuidzijde door de vorming van kwelders gestaag kleiner geworden, maar de uitgestrekte trechtervormige monding van het Reitdiep is tot 1870 met de zee verbonden gebleven (fig. 4). Aan de west- en noordzijde van Humsterland waren nog eeuwenlang dijken nodig om het land tegen de Noordzee te beschermen.

### Werelderfgoed

In het landschap van Middag en Humsterland zijn 25 eeuwen bewoningsgeschiedenis herkenbaar. Het oude kwelderlandschap met zijn voormalige geulen en prielen is in het reliëf en in de onregelmatige blokverkeveling zichtbaar gebleven. Het is een mozaïek van kwelderwallen, prielen, oude rivierbeddingen, oeverwallen en inversieruggen. Maar het is vooral de samenhang tussen deze landschappelijke structuur en de cultuurhistorie in de vorm van oude woonplaatsen, wegen en dijken die de grote waarden van dit gebied bepalen. Veel wierden zijn landschappelijk



Figuur 1 Situatie circa 600 - 200 voor Chr. Er vormen zich spontaan kwelders en de eerste woonplaatsen ontstaan op de kwelderwallen langs de kust.



Figuur 2 Situatie circa 200 - 800 na Chr. Het kwelderland heeft zich gestaag uitgebreid. De Marne begint zich te vormen en het aantal woonplaatsen is fors toegenomen. Men woont op wierden en het land is onbedijkt.

fraai bewaard gebleven; meestal hebben zij de afgravingen overleefd. Kenwerd, Selwerd, Franssum, Beswerd, Aalsum en Frytsum hebben een sterke uitstraling. Bebouwd met slechts een of twee boerderijen herinneren ze aan de oorspronkelijke bewoning van deze woonheuvels. De dorpswierde Niehove kent een zeer fraaie, radiaire structuur. Ezinge, Feerwerd en Saaksum zijn sfeervolle dorpen. Van de oude zuidelijke dijk van Humsterland zijn nog restanten bewaard gebleven van het oorspronkelijke profiel. De oude dijken die langs de geulen werden opgeworpen zijn zichtbaar gebleven in het lokale wegennet. Namen als Oldijk, Oude dijk en Spanjaardsdijk herinneren aan het verleden van deze wegen. De Reitdiepdijk en de Hoge Dijk zijn markante groene linten waarachter Humsterland en Middag zich nog altijd verschuilen. Via de zo geschonden Oosterwaarddijk sluit deze dijklijn aan op de oude dijken van Friesland. Het is deze grote concentratie van waarden die voor de Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek aanleiding was Middag en Humsterland te plaatsen op de zogenaamde 'tentative list' van werelderfgoederen van de UNESCO. In de komende maanden moet blijken of dit gebied zijn nominatie gehonoreerd ziet. In september komt de Nederlandse ambassadeur bij de UNESCO het gebied hoogstpersoonlijk bezoeken.

### Eilanden van stilte

Middag en Humsterland behoren tot de minst geschonden en daardoor tot de meest kostbare kleilandschappen van het Noorden. Men kan er de geschiedenis van vele eeuwen in het landschap ervaren. Vooral bij lichte nevel herkent men bijvoorbeeld in het reliëf de oude stroomgeulen waarlangs de woonplaatsen zijn ontstaan. De wegen richten zich naar de kronkelende waterlopen. Het is geen land van snelle sluiptwegen en het wordt gemeden door wie er niets te zoeken heeft. Maar vogels trekken er graag doorheen. Vroeger waren het eilanden

temidden van vele slenken. Nu zijn het eilanden omringd door stilte. Ze vormen een absoluut hoogtepunt in het vlakke noordelijke kleiland. Nu de onregelmatige blokverkeveling in Groningen sterk is afgenomen, is van het allergegrootste belang dat dit verkevelingstype als monument voor het nageslacht wordt bewaard.

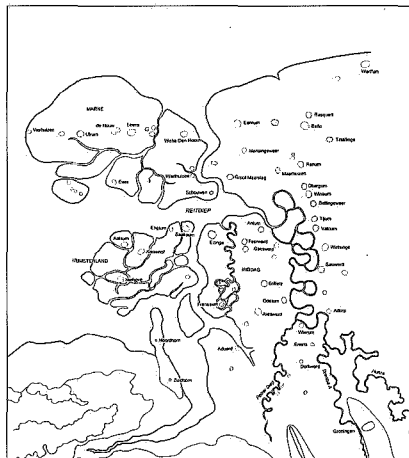
### Kwetsbaar landschap

Het landschap van Middag en Humsterland met zijn bijzondere verleden, kent echter zorgen voor de toekomst. In *Noorderbreedte* 1996-1 is opnieuw gewezen op de achteruitgang van het wierdenlandschap. Het kleiweidegebied in Groningen, Friesland en Ostfriesland staat onder sterke druk. De landbouw wil ruime bestemmingsplannen om in de toekomst flink uit de voeten te kunnen, en percelen van zes hectare of meer zijn daarvoor gewenst. Deze wens is niet verenigbaar met de bestaande onregelmatige blokverkeveling. Indien dit verkevelingstype verdwijnt is UNESCO-nominatie niet langer mogelijk, zoals uit provinciale stukken blijkt. Het streekplan van de provincie Groningen kent

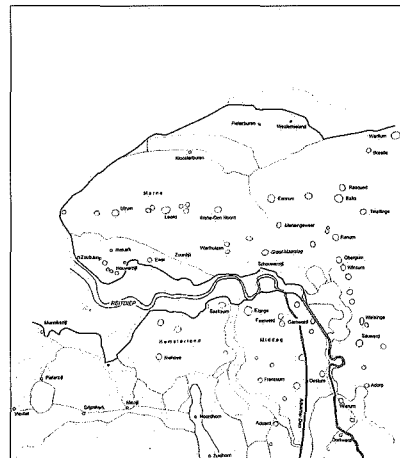
aan Middag en Humsterland, evenals aan de omgeving van Appingedam, hoge cultuurhistorische waarden toe. Het is op dit moment onduidelijk hoe deze waarden planologisch gewaarborgd gaan worden. De Milieufederatie Groningen heeft de Raad van State een uitspraak ontlokt waardoor alle sloten via een aanlegvergunning beschermd kunnen worden. Inmiddels zijn de politiek, de boeren, het ministerie, de ambtenaren, het waterschap en de Milieufederatie om de tafel gaan zitten om in gezamenlijk overleg een plan voor de toekomst op te stellen.

De komende maanden worden spannend voor Middag en Humsterland. In een van de volgende afleveringen van *Noorderbreedte* zullen de definitieve plannen nader worden toegelicht.

*De auteur is lid van het dagelijks bestuur van de Milieufederatie Groningen.*



Figuur 3 Situatie rond 800 na Chr. Na de Lauwerszee inbraak vormt zich het eiland Humsterland. Het land is nog onbedijkt.



Figuur 4 Situatie rond 1700 na Chr. Het kwelderland is ingedijkt. Het landschap wordt bepaald door een wir-war van oude en nieuwe dijken